

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

O'ZBEK TILI TARAQQIYOTI VA XALQARO HAMKORLIK MASALALARI

Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

2023-yil
19-oktabr

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK
TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**“O‘ZBEK TILI TARAQQIYOTI VA
XALQARO HAMKORLIK
MASALALARI”**

**mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
materiallari**

2023-yil 19-oktabr

Toshkent – 2023

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахманова О.С. Словар лингвистических терминов. – Москва, 1966. – С. 197. – 607 с
2. Плунгян В.А. «Быстро» в грамматике русского и других языков // Слово в тексте и в словаре: Сб.статей к семидесятилетию акад. Ю.Д.Апресьяна. – Москва, 2000
3. Нестерова И. Полифункциональность и многозначность// <https://odiplom.ru/lab/polifunkcionalnost.html>
4. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова // Вопросы языкознания. – 1953., № 5. – С. 3-29.
5. Кривоносов А.Т. Философия языка. – Москва, 2012. – 582 с.
6. Timofeyeva M.K. Language from the position of philosophy, psychology and mathematics: Tutorial. – М., 2009.
7. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent, 2002. – B. 49. – 158 b.
8. Mirtojiyev M. O‘zbek tili semasiologiyasi. – Toshkent: Mumtoz so‘z. – 288 b.
9. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Антропоцентризм>

PIKTOGRAMMALARNING QO‘LLANILISH DOIRASI (YO‘NALISH, BELGILASH VA YO‘L BELGILARI MISOLIDA)

SCOPE OF APPLICATION OF PICTOGRAMS (FOR EXAMPLE, DIRECTION, MARKING AND ROAD SIGNS)

Quraqova Shoxida *

Annotatsiya. Ushbu maqolada jamoat joylaridagi piktogramma namunalari o‘z axborot vazifasini qanday bajarishini, tadqiqotlar natijasida piktogramma dizaynlari qanday ishlatilishini va ular qanday ma‘lumotlarni taqdim etishini ko‘rib chiqamiz. Shuningdek, piktogrammada rangning belgi sifatida ishlatilishi haqida ham ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: piktogramma, tasvir, ma‘lumot, yo‘nalish, belgilash, yo‘l belgisi.

Abstract. In this article, we'll look at how icons in public spaces serve an informational purpose, how research uses icon designs, and what information they convey. The icon also provides information about the use of color as a symbol.

Keywords: icon, image, information, direction, designation, road sign.

Piktogramma rasmlar orqali tushunchalarni, obyektlarni, faoliyatni yoki hodisalarni aks ettirish uchun ramz sifatida hali hanuzgacha ishlatilib kelinadi. Ushbu yozuv oddiy uslubga ega bo‘lishi, aloqa uchun keraksiz tafsilotlarni qoldirib yuborishi bilan tavsiflanadi. Piktogrammalar kerakli xabarni aniq bera olish sifatiga ega, bu yozuv bilan ifodalashni talab qilmaydi [Abdullah, Rayan and Hubner, Pictograms, Icons and Signs. 2006: 10]. Chunki yozuvni to‘g‘ridan to‘g‘ri o‘qish mumkin emas, balki ma‘lum bir tilni bilish orqali o‘qish mumkin; boshqa tomondan, hatto o‘qish va yozishni biladiganlar orasida ham, ushbu tilni bilmaganlar uchun uni o‘z tillarida qayta yozish kerak.

Piktogrammalar ular ifodalagan tushunchaga qarab sezilarli darajada farqlanadi. Dizayn qo‘llaniladigan maydon bu o‘zgarishga ta‘sir qiladi. Piktogramma ob‘ektda faol rol o‘ynashi uchun u rejalashtirilgan belgilar tizimining bir qismi sifatida kiritilishi kerak. Muhim ommaviy xabarlar va nisbatan ahamiyatsiz harakatlar bir xil piktogramma bilan ifodalansa, muloqotni zaiflashtiradi. Shuning uchun xalqaro tadbirlarda, xalqaro aeroportlarda, transport xizmatlari va Olimpiya o‘yinlarida foydalanish uchun 24 xil manbalardan ma‘lumotlar yig‘ildi. Rang tanlash va piktogramma rasmlari piktogrammalar qo‘llaniladigan muassasaning identifikatoriga qarab

* O‘qituvchi. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti. E-mail: shquraqova@gmail.com

belgilanadi. Ba'zan turli mamlakatlarda mavjud bo'lgan dizaynlar qo'llaniladi. Xuddi shu dizaynlardan foydalanish yoki qayta ko'rib chiqish har bir millatning o'z ichki tartib qoidalariga bog'liq.

Dastlab Amerika grafik san'at instituti (AIGA), Amerika Qo'shma Shtatlari transporti Sog'liqni saqlash boshqarmasi (DOT) bilan hamkorlikda 50 ta ramz belgilari ishlab chiqildi. Bugungi kunda bu belgilar standartlashtirilgan va aeroportlar, vokzallar, jamoat binolari, hojatxonalar, eskalatorlar va parom terminallaridan tortib hamma joyda qo'llaniladi. AIGA/DOT belgilarining dizayni bilan bir qatorda yaxshi yo'nalish talab qilinadigan joylar uchun ko'plab qo'shimcha belgilar ishlab chiqildi. AIGA orqali standartga aylangan ushbu tasviriylar belgilar piktogrammalarning rivojlanishiga katta hissa qo'shdi [The American Institute Of Graphic Arts, United States Dept. of Transportation (1993). Symbol Signs. United States: American Institute of Graphic Arts]. Xalqaro miqyosda ishlatiladigan piktogrammalarni yaratuvchilardan biri Katzumie Masarudir. U jamoat joylarida ishlatiladigan piktogrammalarning dizaynida ishtirok etdi.

Katzumie Masaru 1964-yilda 30 nafar dizayner bilan birgalikda Tokio Olimpiadasi uchun to'plam tayyorladi. 1991-yilda esa Ekologik Grafik Dizayn Jamiyati (SEGD) o'zining transport belgilarini 108 ta yangi dizayn bilan yakunladi. Ular bugungi kunda bog'lar va yashil hududlarda ham qo'llaniladi.

ISO (Xalqaro standartlashtirish tashkiloti) jamoat joylarida ishlatiladigan belgilarni standartlashtirish ustida ishladi. Ushbu piktogramma to'plamlari endi avtomobil yo'llari, aeroportlar, hayvonot bog'lari, muzeylar va shifoxonalar kabi jamoat joylarida qo'llaniladi. Davlat muassasalarida yangi piktogrammalarni yaratishda hamma uchun maqbul bo'lgan dizaynlar yaratiladi. Hamma uchun maqbul bo'lgan bir qator piktogrammalarni ishlab chiqish dizaynerlarning dizaynni sinab ko'rishlari, tadqiq qilishlari, ishlab chiqishlari, o'qitishlari va amalga oshirishlariga bog'liq. Ommada keng tarqalgan, ammo noto'g'ri foydalaniladigan dizaynlar ham mavjud. Masalan; Piyodalar o'tish joyini tasvirlaydigan kattalar va bolalar belgisi tushunchani ifodalash uchun yetarli emas. Har bir umumiy belgi to'g'ri va universal foydalanishga ega, deb aytish mumkin emas. Bu, ayniqsa, avtomagistralda yo'l belgilari bilan ta'minlash orqali belgi tizimidan eng ko'p foydalanadigan hududdir. Piyodalar va haydovchilar uchun ushbu belgilar bilan birga piktogramma dizaynlari mavjud.

Turli tillarda gaplashadigan odamlar ko'p bo'lgan Evropaning yirik temir yo'l stantsiyalarida kassalar, oziq-ovqat shaxobchalari va boshqa maishiy obektlar mavjud. Xizmat ko'rsatish joylarida piktogrammalar odamlarga rahbarlik qiladi. Olimpiadada turli sport majmualari va davlat xizmatlariga yo'naltirish funksiyasi piktogramma bilan ta'minlanadi. Turli mamlakatlar va madaniyatlarining odamlari birlashadigan joylarda umumiy til piktogramma hisoblanadi. Piktogramma til to'sig'ini yengishga yordam beradigan eng muvaffaqiyatli element vizual tildir.

Yo'nalish va belgilarni ifodalovchi piktogrammalar

Hozirgi vaqtda yo'nalish va belgilar dizayni tez-tez qo'llaniladigan jamoat joylari favqulodda chiqish eshiklari, hojatxonalar, yo'l belgilari, shifoxonalar va aeroportlar kabi tashrif buyuruvchilar to'planadigan joylardir. Yo'nalish va belgilar dizayni "chekish taqiqlangan" kabi taqiqlovchi belgilarni bildiradi. Shuningdek, u ochiq va yopiq joylarda bajarilishi kerak bo'lgan qoidalarni ko'rsatadigan tartibga soluvchi belgilarni o'z ichiga oladi. Yo'nalish belgisida piktogramma, matn va belgi bir-birini to'ldiruvchi elementlardir. Ushbu elementlar rejalashtirilgan tarzda ishlab chiqilganda, xabar foydalanuvchiga to'g'ri yetib boradi (1-rasm).

1-rasm Muzey yoʻnalishi va belgilar dizayni

Yoʻnalish va markalash dizayni juda tez-tez ishlatiladi, ayniqsa shifoxona, fan va texnologiyaning rivojlanishi va aholi sonining koʻpayishi bilan birga yangi binolarning qoʻshilishi piktogrammalardan foydalanishning oʻsishiga olib keladi. Shunday qilib, tashrif buyuruvchilar va bemorlar uchun yoʻl-yoʻriq va markalash dizayniga ehtiyoj bor. Yoʻnalish dizaynining samaradorligi piktogrammalar va oʻq belgilaridan foydalanish chastotasiga bogʻliq.

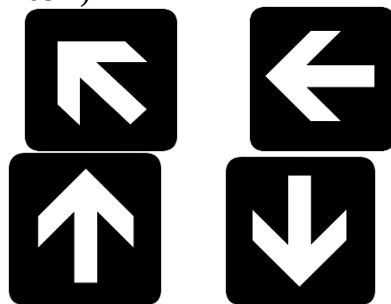
Aviakompaniyalar va avtomagistrallar, masalan, kasalxonalar, yoʻl-yoʻriq va markalash dizayni eng zarur boʻlgan joylardir. Bu foydalanuvchilar tomonidan eng koʻp afzal koʻrilgan avtomobil yoʻlidir. Shuning uchun yoʻl harakati xavfsizligi birinchi oʻrinda turadi. Xavfsizlikni taʼminlash uchun avtomobil yoʻlida ishlatiladigan yoʻnalish belgilari va piktogramma dizaynlari juda yaxshi ishlab chiqilishi kerak. Germaniyaning “Avtoban” va Amerikaning “Shtatlararo” avtomagistrallari hissi bilan bugungi kunda dunyodagi barcha magistrallar universal standartlarga ega.

Yoʻnalish va belgi dizayni bir nechta toifalarga boʻlinadi: joylashuv belgilar, yoʻnalish belgilari, tartibga soluvchi belgilar, yoʻl belgilari, xavfsizlik va sogʻliq belgilari.

Bulardan yoʻnalish va yoʻl belgilari haqida toʻxtalib oʻtamiz.

Odamlar bir joydan ikkinchi joyga oʻtishda koʻrsatmalarga muhtoj. Bu vaziyatda yoʻl-yoʻriq belgilari va piktogrammalar foydalanuvchilarga yordam berishda eng muhim rolni oʻynaydi. Bu piktogramma va belgilar piyodalar yoʻlaklari va transport vositalari harakatining asosiy kirish joylari oraligʻida qoʻllaniladi. Dizaynning atrof-muhit bilan uygʻunligiga eʼtibor beriladi. Agar piktogramma dizayni obʼekt uchun tuzilgan boʻlsa, u obʼektning oʻziga xosligi va foydalanish maqsadiga muvofiq tartibga solinadi. Piktogramma beradigan xabar aniq va qisqa boʻlishi kerak. Xabar navigatsiya koordinatalarining mazmuni maʼlum bir navigatsiya strategiyasiga asoslangan boʻlishi kerak.

Aqlga keladigan birinchi yoʻnalish belgisi oʻq belgisidir. Oʻngga, chapga, yuqoriga, pastga oʻq yoʻnalishlari amalga oshiriladi. Vertikal va gorizontal yoʻnalishlarda keng qoʻllaniladi. Dizaynda oʻq nisbati yoʻnalish va matnga muvofiq tartibga solinadi. Umumiy foydalanishda oʻqning uchi 90 graduslik burchak ostida chiziladi. U odamlarni bir zumda biror joyga yoʻnaltiradi. Oʻq harakatni boshqarganda, piktogrammalar bizga obʼektlar va vakillik joyini koʻrsatadi. Yoʻnalish belgilari kasalxonalar, shifoxona garajlari va stadionlar kabi joylarda juda keng tarqalgan. (2-rasm)

2-rasm. AIGA tomonidan ishlab chiqilgan oʻq belgilari. Yoʻl belgilari

Yo'l harakatini tartibga solish uchun ishlatiladigan yo'l belgilariga yoritilgan va ovozi belgilar, yer belgilari va yo'l harakati politsiyasining boshqarish uchun harakatlari kiradi.

Standart rang tizimi XX asrda amerikalik transport muhandislari tomonidan ishlab chiqilgan. Ushbu ranglar yo'l belgilari uchun asos bo'ldi. Palitradagi asosiy ranglar yashil rangga ega; borish, sariq; ogohlantirish, yo'l berish va qizil to'xtash sifatida belgilangan. Dunyo bo'ylab svetoforlar rang-barang bo'lib, xalqaro miqyosda ulardan foydalanishni osonlashtirdi. Ushbu rang standartlari darhol piyodalar va haydovchilarga muhim ma'lumotlarni yetkazadi. Yo'l belgilari bilan ishlatiladigan piktogramma dizayni muhim ahamiyatga ega. Ushbu belgilar haydovchilar va piyodalar tomonidan ko'rilishi bilanoq sezilishi kerak. Yo'l harakati belgilarining ko'plab turlari mavjud. Ushbu belgilarda piktogramma dizayni ishlatiladi. Ogohlantirish belgilari - avtomobil yo'li va uning atrofidagi xavflar haqida ma'lumot beruvchi belgilar. Xavfli nuqtaga yetib borishdan oldin haydovchiga xabar beradi. Masalan; Eng keng tarqalgan ogohlantirish belgilari - bu yo'l da ishlashni ko'rsatadigan belgi va maktab o'tish joyini ko'rsatadigan belgi. Uchburchak shaklidagi qizil hoshiyali belgi ogohlantiruvchi belgidir. Piktogrammalarda ishlatiladigan boshqa yo'l harakati belgilari tartibga solish belgisidir.

Bu haydovchilar avtomobil yo'lida rioya qilishlari kerak bo'lgan taqiqlar va majburiyatlarni bildiruvchi yo'l belgisidir. Avtobuslarning kirishi taqiqlanganligini ko'rsatadigan shunga o'xshash dumaloq chiziqli belgilar tartibga soluvchi belgilardir. Yo'l harakati belgisining umumiy dizaynida oq fon rangidagi qora piktogrammalardan foydalanish mavjud (3-rasm).

3-rasm. Yo'l belgilari

Xulosa qilib aytganda, ko'plab dizaynerlar va tadqiqotchilar piktogramma dizayni ustida tadqiqot, ishlab chiqish, sinov va baholash kabi amaliyotlarni amalga oshirdilar. Ushbu tadqiqotlar natijasida piktogramma odamlarning hayotini osonlashtiradi va odamlar shu belgilarga ko'ra harakat qilishni boshladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullah, Rayan and Hubner, Pictograms, Icons and Signs. 2006.
2. В.А.Истрин. Развитие письмаю – М.: 1961.
3. The American Institute Of Graphic Arts, United States Dept. of Transportation (1993). Symbol Signs. United States: American Institute of Graphic Arts
4. Axborot dizayni (2010). information-design.tumblr.com/ 2013-yil 9-oktyabr.
5. <https://uzavtoyolbelgi.uz/uz/dorojnie/znaki>
6. Muhammadiyeva D.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=aiGGU2YAAAAJ&citation_for_view=aiGGU2YAAAAJ:UeHWp8X0CEIC
7. O'razova I.
https://www.researchgate.net/publication/371445592_UzMU_HABARLARI_VESTNIK_NUUZ_ACTA_NUUZ_MIRZO_ULUGBEK_NOMIDAGI_UZBEKISTON_MILLIJ_UNIVERSITETI_ILMIJ_ZURNALI
8. O'razova I.
https://scholar.google.com/citations?view_op=list_works&hl=en&user=oSSeGakAAAAJ&gmla=AJsN-F4xXsnQkorkZfkCns%20J13NxbQl_btWZxY3Mn1Yqwf8fMB-Z2xaDfKEeADRS%20z1aynTV4-wnq3YUqXm-96pZ0qtjTqd31EhHiBlW-iGYVK5BqQ8EWNh1iSlDaPzbAvJu6fANos1Yl

9. Rixsiyeva K.

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=DVygulUAAAAJ&citation_for_view=DVygulUAAAAJ:2osOgNQ5qMEC

10. Umurzoqova M. Umurzakova M. The age factor in the formation of a linguistic personality
https://www.researchgate.net/publication/361667526_The_age_factor_in_the_formation_of_a_linguistic_personality?tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InByb2ZpbGUiLCJwYXVlIjoiHJvZmlsZSJ9fQ

11. Xolmanova Z.

https://www.researchgate.net/publication/358344028_Boburnoma_leksikasi_tadqiqi

ATOQLI SHEVASHUNOS OLIM
(Шоназар Шоабдурахмоновнинг 100 йиллигига)

FAMOUS DIALECTOLOGY SCIENTIST
(To the 100th anniversary of Shonazar Shoabdurakhmonov)

Qodirov Umarjon*

Annotatsiya: Maqolada akademik Shonazar Shoabdurahmonovning o'zbek shevashunosligi bo'yicha olib borgan tadqiqotlari haqida so'z yuritiladi. Uning rus olimi, akademik V.V. Reshetov bilan ijodiy hamkorligida yaratilgan "O'zbek dialektologiyasi" kitobi sinchiklab tahlil qilinadi. Bu kitobning uzoq yillar davomida oliy o'quv yurtlari uchun asosiy qo'llanma bo'lib, keyingi ilmiy tadqiqotlar uchun ham asosiy manba bo'lib qolgani ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Shonazar Shoabdurahmonov, dialektologiya, sheva, tadqiqot, transkripsiya, qarluq, unlilar, undoshlar, tovush, talaffuz.

Abstract: The article talks about the research of academician Shonazar Shoabdurakhmanov on Uzbek dialectology. His book "Uzbek Dialectology", created in close collaboration with the Russian scientist, academician V.V. Reshetov, is carefully analyzed. It is noted that this book has been the main reference book for universities for many years and has become the main source for further scientific research.

Keywords: Shonazar Shoabdurakhmanov, dialectology, dialect, research, transcription, deafness, vowels, consonants, sound, pronunciation.

O'zbek shevashunosligi taraqqiyotida akademik Shonazar Shoabdurahmonovning juda ulkan xizmatlari bor. XX asrning 40-yillari oxirlarida ilm olamiga kirib kelgan yosh tilshunos dastlab badiiy matn tili bo'yicha tadqiqotlar olib bordi. 1950-yillarning boshlaridan boshlab esa o'zbek shevashunosligi masalalari bilan shug'ullana boshladi. Bu sohada uning atoqli rus olimi, akademik Viktor Vasilevich Reshetov bilan ijodiy hamkorligi juda samarali bo'ldi. Bu ikki olim dastlab 1959-yilda hammualliflikda Oliy o'quv yurtlarining sirtqi ta'lim yo'nalishlari uchun "O'zbek dialektologiyasi" o'quv qo'llanmasini yozishdi. [Reshetov, Shoabdurahmonov, 1959]. Ushbu kitob o'zbek dialektologiyasi bo'yicha o'zbek tilida yozilgan eng dastlabki o'quv qo'llanma bo'lib, bu yo'ldagi ilk tajriba edi.

1962-yilda mualliflar ushbu qo'llanmani qayta ishlab, to'ldirib, mukammal bir holatga keltirishdi va u oliy o'quv yurtlarining filologiya fakultetlari uchun darslik sifatida nashr etildi. [Reshetov, Shoabdurahmonov, 1962]. Darslik dialektologiya fani, transkripsiya, turkiy tillar klassifikatsiyasi, o'zbek tili va xalq shevalari, o'zbek shevalari fonetikasi, o'zbek shevalarining morfologiyasi va leksikasi, shuningdek, turli o'zbek shevalari bo'yicha yig'ilgan matnlardan

* O'qituvchi. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, umarqodirov6669@gmail.com